

„JIŽ SVĚT POSPÍCHÁ K SKONÁNÍ, PANE USLYŠ NAŠE LKANÍ...“

Jan Malura: *Meditace a modlitba v literatuře raného novověku*.
Ostrava, Ostravská univerzita 2015

JANA KOLÁŘOVÁ

Pole výzkumu starší české literatury se dnes často může jevit jako dobře zmapovaná oblast, v níž se již zřídka najdou neprozkoumaná místa. Badatelé spíše přicházejí s novými přístupy a koncepty, které aplikují na texty již známé a zevrubně popsané, a tak otevírají nové interpretační možnosti starších literárních děl. V poslední době se nejen ve staročeském bádání objevuje zvýšený zájem o produkci určenou nejširším čtenářským vrstvám, bez ambicí literární umělecké exkluzivity, plnící však řadu jiných, často mimoliterárních funkcí. V raněnovověkém písemnictví k takovým textům patří mimo jiné bohatý okruh nábožensky vzdělavatelné literatury, přibližně odpovídající zavedenému německému pojmu *Erbauungsliteratur*. Ostravský literární historik Jan Malura se ve své nové knize věnuje dvěma žánrům, které jsou součástí právě tohoto širokého literárního proudu: meditaci a modlitbě. Navzdory hojné produkci této literatury a její dobové oblíbě jí dosud v českém prostředí bylo věnováno poměrně málo pozornosti (vedle několika studií z poslední doby zmiňme například knihu brněnské bohemistky Hany Bočkové *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*, 2009).

Malurova monografie signalizuje již ve svém názvu, že autor se bude pohybovat v časovém rozmezí přibližně od poloviny 16. století do roku 1750. Preferuje tedy syntetický pohled na zkoumané období proti sice funkčnímu, někdy však poněkud šablonovitému dělení literatury na humanistickou a barokní. Malurovu bádání dominuje přístup literárněhistorický, a to výrazně textocentrický, založený na systematickém heuristickém průzkumu literárních děl dané doby. Zároveň autor neopomíná skutečnost, že uvedené žánry jsou úzce spjaty s dějinami spirituality a jejich prostřednictvím s mentalitou raněnovověkého člověka obecně. Malura se zde může opřít o své bohaté badatelské i editorské zkušenosti zejména s duchovní literaturou doby baroka (připomeňme, že vedle řady studií je autorem monografie *Písňe pobělohorských exulantů [1670–1750]*, výboru z písní slezských pobělohorských exulantů *Čistý plamen lásky*, edice Božanova kancionálu *Slaviček rájský* nebo Tannerova spisu *Hora Olivetská* ve spolupráci s lingvistou Pavlem Koskem).

Kniha je rozdělena do tří větších, rozsahem zhruba totožných částí. Při členění prvních dvou je uplatněno genologické kritérium („Modlitba“, „Meditace“), třetí má název „Místo a čas“. Obecný výklad Malura doplňuje pasážemi či kapitolami, které mají podobu exkurzů a jsou postaveny na analýze konkrétní problematiky určitého typu textů nebo díla jednoho autora. Na

úvod obou titulních kapitol se Malura musí vypořádat s nesnadným úkolem žánrového vymezení předmětu svého bádání. Modlitební knížky sice představují kvantitativně značnou část produkce raněnovověké literatury, avšak modlitba jako žánr je v domácím prostředí zkoumána minimálně a především nesystematicky. Ani dobové poetiky či rétorické příručky neposkytují oporu, protože tyto útvary prakticky neregistrují. Zmiňují-li se literární historikové o modlitbě, pak obvykle v souvislosti s duchovní lyrikou, nebo bývá registrována okrajově jako součást většího celku, navázaná na „hlavní“ žánr (např. v rámci raněnovověkých moralizujících děl). Naproti tomu literární historie německé nebo polské provenience, na niž Malura mnohde odkazuje, se věnuje tématu zevrubněji. Autor po zvážení podnětů domácích i zahraničních badatelů dospívá k vymezení modlitby jako textového typu, způsobu řeči; definuje ji jako „nedějový text s duchovním tématem, v němž se dominantně realizují mluvní akty poděkování a prosby, vyznání víry a vin [...]“. Modlitební promluva jako textový princip existuje samostatně, ale může být segmentem textu dominantně jinak zaměřeného [...]“ (s. 24–25). Jelikož existují modlitby veršované i prozaické, není žánr vázán na konkrétní formu.

Další z důležitých otázek, která stojí před literárním historikem zkoumajícím žánr modlitby, je otázka autorství. Vývoj raněnovověké literatury sice pozvolna směřoval k modernímu pojetí autora jako individuálního původce díla, avšak zejména v případě děl, jako jsou modlitební knížky, byl autor v mnoha případech daleko spíše kompilátorem či redaktorem než samostatným tvůrcem textu, nemluvě o běžné praxi adaptací cizojazyčných předloh, do nichž překladatel zasahoval takřka libovolně. Malura tuto praxi výstižně demonstrovuje na dobově velmi oblíbené knize *Kern aller Gebete (Jádro všech modliteb)* vratislavského evangelického učenice Caspara Neumanna. V návazné kapitole *Stručné dějiny žánru*, vystavěné na základě analýzy bohatého textového materiálu, Malura uplatňuje převážně konfesijní hledisko, které ukazuje, že přes mnoho shod existovala také určitá specifika v pojetí modlitby u jednotlivých vyznání.

Jestliže modlitba nemá v českém prostředí zcela jednoznačnou žánrovou definici, pak v případě meditace to platí v míře ještě větší. Malura si je tohoto úskalí vědom, proto k definování žánru dospívá po pečlivém zkoumání a vymezování toho, jak bylo ono „přemýšlování“ či „rozjímání“ literárně ztvárňováno a zda se vůbec ustálilo jako určitý textový typ. V tomto případě jsou samotné texty daleko méně jednotné, než je tomu u modlitby, hranice žánru jsou velmi fluidní. Malura upozorňuje, že „tento typ promluvy je třeba chápat jako naddruhovou kategorii, která je určujícím principem nejen prozaických, ale i veršovaných textů“ (s. 130). Meditace, jak dokládá Malura, se také často objevuje jako součást děl žánrově synkretických, stejně tak může být jako segment „zapuštěna“ do jiného žánru. Autor se přesto snaží vnést do spektra textů určitá žánrová kritéria; charakterizuje žánrové varianty me-

ditace, jež klasifikuje volně jako typ introspektivní promluvy, dále vymezuje meditaci zaměřenou vně mluvčího (např. oblíbené rozjímání o nebi a kosmickém řádu) a konečně rozjímání eschatologické povahy, soustředěné na poslední věci člověka. V pojednání o meditaci v raném novověku nemůže chybět exkurz věnovaný jezuitským duchovním cvičením, kdy literární texty vedou recipienta k ovládání smyslů, zejména zraku, a také podněcují cvičení paměti, resp. snaží se vést k jejímu „zaplňování“ patřičnými obrazy, aby nezbývalo místo pro věci nedobré.

Zmiňme se ještě o třetím, závěrečném oddílu „Místo a čas“. Zde se Malura zastavuje u některých recepčních aspektů nábožensky vzdělavatelné literatury, mimo jiné postupného rozšiřování soukromého čtení, jehož cílem bylo prohloubení individuálního náboženského prožitku. V této souvislosti se zamýšlí rovněž nad adresáty zkoumaných děl, jimiž jsou dle Malurových zjištění převážně měšťané, a také nad ženami-čtenářkami, kterým byla řada modlitebních či rozjímavých knih výslovně určena. Polemizuje přitom s rozšířenou představou o „lidových vrstvách“ jako hlavním konzumentu tohoto typu literatury. Poté je Malurova kniha takřka symbolicky uzavřena pojednáním o reflexi času ve zkoumaných dílech.

Jak bylo řečeno, Jan Malura novou knihou navazuje v mnoha ohledech na tradici svého předchozího bádání, v němž se genologické problematice staročeské literatury věnoval dlouhodobě (přivedl k ní i řadu studentů doktorského studia na své domovské Filozofické fakultě Ostravské univerzity; tato spolupráce vyústila mimo jiné ve vydání kolektivní monografie *Žánrové aspekty starší české literatury*, 2010). Pro Malurův badatelský přístup je typická snaha najít na základě pečlivé textové analýzy bohatého literárního materiálu vlastní odpovědi na kladené otázky, formulovat definice se zřetelem ke specifikům českého literárního života. Zároveň si je vědom těsných vazeb mnoha domácích nábožensky vzdělavatelných děl (zejména nekatolické provenience) na německé prostředí. Tento zřetel prochází celou knihou; když se v určitém období (přelom 16. a 17. století) německý vliv projevil výrazněji, věnuje mu autor samostatný exkurz (kapitola „Recepce německé rozjímavé literatury v českém protestantském prostředí“).

Malurův výklad je doplněn řadou ukázek, někdy i obsáhlejších. Neslouží však jen k ilustraci, ale mnohdy též čtenáři představují zajímavé autory, jejichž díla leží – často neprávem – téměř zapomenuta v příšeří knihoven. Díky ukázkám vynikne ještě více skutečnost, kterou se Malura snaží kromě jiného čtenáři zprostředkovat: že v rámci poněkud podceňované nábožensky vzdělavatelné produkce najdeme díla skutečných slovesných kvalit, jejichž autoři vložili do textů vedle obratného řemesla i svůj nepochybný literární talent. Vedle známějších jmen, jako je Jan Ignác Dlouhoveský či Jan František Beckovský, stojí jistě za zmínku například spisy utrakvistického kazatele Jiřího Dikasta nebo díla jezuita Vojtěcha Martinedese. Téměř zapomenuta jsou dnes jména mnohých překladatelů-adaptátorů, kteří zdařile převedli

do češtiny oblíbená díla německá nebo latinská a umožnili jim další život a širší čtenářskou recepci v českém prostředí. V mnoha případech, jak Malura podotýká, dokonce tyto překlady doslova „obrozovaly“ jazyk dobové náboženské prózy. Převodům nábožensky vzdělavatelné literatury se totiž věnovali i autoři patřící k nejvýraznějším literátům své doby – Jiří Konstanc, Matěj Václav Šteyer, Felix Kadlinský, Tobiáš Mouřenín z Litomyšle a další. Překladatelská činnost se však často neprávem ocitá poněkud ve stínu jejich původní tvorby.

Již v úvodu recenze jsme konstatovali, že Jan Malura je v první řadě literárním historikem. Těžiště a hlavní přínos knihy tedy spočívá v této oblasti, zároveň má širší interdisciplinární přesah a stane se nepochybně zajímavou pro badatele z oblasti kulturních dějin, historiky zkoumající dějiny konfesionalizace či vývoj a proměny spirituality v českých zemích. Autorův výklad je vyvážený, přehledně strukturovaný a díky odbornému stylu knihy, který není přetížen terminologií (aniž by slevoval z preciznosti), může být *Meditace a modlitba* čtenářsky přístupná i zájemcům z řad širší veřejnosti.